

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Дипломна робота
(магістра)**

**з теми: «ЧАСОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК
ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M19 групи
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)
Дубіневич Ольга Василівна

Науковий керівник:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Івашкевич Едуард Зенонович,
доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЧАСОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	9
1.1. Часова компетентність: понятійне обґрунтування та тенденції вивчення	10
1.2. Професійна ідентичність як інтегральна ознака ефективної підготовки фахівця	20
Висновки до розділу 1.	35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧАСОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	36
2.1. Характеристика вибірки дослідження та обґрунтування методичного інструментарію	36
2.2. Результати емпіричного дослідження	42
2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку часової перспективи студентів	55
Висновки до розділу 2.	63
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема вивчення часової компетентності, як системи уявлень людини про своє минуле, сьогодення і майбутнє, їх переживання і ставлення до них, зберігає дослідницький інтерес у вітчизняній і зарубіжній психології. Оскільки зміст і форми життєдіяльності людини опосередковані просторово-часовим континіумом, то й пізнання особистості, яке пов'язане із самопізнанням і розвитком самосвідомості, всі види людської діяльності формуються, розвиваються, вдосконалюються у часі, мають часову структуру, часові параметри становлення, впорядкованість та регуляцію.

В сучасному суспільстві процеси професіоналізації особистості розвиваються в умовах, коли відбувається переоцінка соціальної значущості багатьох професій, коли з'являються нові, відсутні раніше і щезають традиційні, загальновідомі спеціальності. Водночас тривають процеси інтенсивного накопичення знань у межах кожної професії, з'являються суміжні професії, що формує у фахівця потребу в постійному професійному навчанні та перенавчанні на протязі всього трудового життя. В зв'язку з тим загострюються питання пошуку та становлення професійної ідентичності, оптимізації навчально-професійної та професійної адаптації, змісту професійної освіти, яка в сучасних умовах повинна не тільки надати майбутньому фахівцю спеціальні знання, вміння та навички, але й забезпечити формування певних особистісних структур, які дозволяють людині найбільш повно реалізовувати професійні здібності та максимально розкрити свій внутрішній потенціал. Зазначені особливості сучасного світу професій стимулюють психологів до досліджень проблем, виникаючих на терені професійного становлення особистості, позитивне вирішення яких може не тільки забезпечити покращення показників ефективності та надійності фахової діяльності, але й вести до підвищення рівнів як особистісного, так і загальносуспільного благополуччя.

В умовах швидкоплинного часу та радикальних соціально-економічних перетворень, необхідно своєчасно реагувати на соціальні запити суспільства, розвиваючи свої потреби і особисті досягнення у відповідності з соціальними, соціально-економічними та соціально-психологічними очікуваннями суспільства. Людина повинна раціонально розпоряджатися часом свого життя, вміти передбачати події свого життя з точки зору майбутнього, будувати тимчасові перспективи життєвих досягнень, так звані «тимчасові транспективи». Як зазначає В. Ковальов, здатність особистості до організації часу життя, є безпосереднє управління часом, оволодіння ним. У соціальних змінах, час служить, з одного боку, зовнішньої рамкою для виміру процесів і подій, а з іншого – упорядкування їх хаотичного потоку внутрішньою властивістю подій і процесів, їх тривалістю або стислістю, тим чи іншим темпом [27, с. 57].

До значимих особистісних факторів компетентності відносять і здатність до організації і самоорганізації. Іншими словами, в процесі отримання спеціальності, студенту необхідно освоїти не тільки можливості пов'язані з його вузькопрофесійною спрямованістю, але і розвинути більш загальні здібності, віднесені в рамках компетентнісного підходу, до ключових, базових або ширших – мета-компетентнісних здібностей. До яких, на нашу думку, слід віднести часову компетентність. Яка дозволяє охопити часовий досвід суб'єкта праці від досвіду вирішення актуальних часових завдань до досвіду формування та організації часової професійної перспективи і трансперспективи.

В останні роки найголовнішим атрибутом якісної підготовки майбутнього фахівця вважають сформованість його внутрішньо-психологічної готовності до професійної самореалізації. На фоні вивчення різноманітних особистісних детермінант успішної професійної підготовки, все частіше акцентується увага на дослідження прогностичних орієнтирів розгортання професійного життя майбутнього фахівця. Сучасний професіонал повинен володіти максимально вираженими професійними

якостями, чітко ідентифікувати себе зі своєю професією, бути здатним до постійного розвитку в соціальному середовищі.

Професійна ідентичність, з одного боку, формується у процесі професійного розвитку, з іншого – виступає одним із важливих показників становлення особистості професіонала. У практичному сенсі це означає: щоб вижити в нових динамічних соціально-економічних умовах, витримати конкуренцію, забезпечити благополуччя і стабільність на майбутнє, професіонал повинен бути здатним до постійного розвитку, а також аналізу власного місця в соціальному і професійному середовищі. В цих умовах особливо актуальною є проблема формування професійної ідентичності людини, розвиток її як гармонійної, цілісної особистості, яка має свій неповторний образ та здатна будувати власну професійну кар'єру.

Об'єкт дослідження – часова компетентність особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості часової компетентності як чинника професійної ідентичності майбутніх фахівців.

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення часової компетентності як чинника професійної ідентичності та представлення рекомендаційних матеріалів щодо покращення часової перспективи майбутніх фахівців.

Відповідно до поставленої мети передбачалось розв'язати такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми часової компетентності та професійної ідентичності в психологічній літературі.
2. Розробити програму вивчення та з'ясувати психологічні особливості взаємозв'язку професійної ідентичності з часовою компетентністю.
3. Запропонувати рекомендаційні матеріали щодо покращення часової перспективи студентів.

Методологічну основу дослідження склали загальнотеоретичні положення психологічної науки про: особистість як активний суб'єкт професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, С.

Максименко, С. Рубінштейн, та ін.), професійну самореалізацію як складову життєвого розвитку особистості (Г. Балл, Ж. Вірна, Л. Коростильова, Л. Мітіна та ін.). Різнобічне дослідження професійної ідентичності здійснено у працях вітчизняних дослідників: М. Абдулаєвої, Ж. Вірної, Н. Воляннюк, О. Єрмолаєвої, В. Павленко, Ю. Поваренкова, Т. Румянцевої, Т. Стефаненко, Л. Шнейдер, І. Яковенко та ін.

Для вирішення поставлених завдань розроблено програму дослідження, реалізація якої передбачала використання комплексу теоретичних та емпіричних методів: аналіз, співставлення, систематизація, узагальнення теоретичного та емпіричного матеріалу. Прикладна частина роботи виконана із використанням методів спостереження, бесіди, стандартизованих опитувальників, статистичних методів обробки отриманих даних.

База дослідження. Дослідження проводилося впродовж січня-лютого 2020 року на базі Рівненського державного гуманітарного університету. Загальна кількість діагностованих становила 73 студенти (32 юнаки та 41 дівчина). Вибірку дослідження склали студенти економічного факультету (Група А) та факультету психології (Група Б) віком від 18 до 22 років.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що теоретично обґрунтовано та експериментально підтверджено взаємозв'язок часової компетентності і професійної ідентичності; визначено чинники котрі впливають на становлення особистості професіонала, розуміння своєї професії та прийняття себе в професії.

Практична значущість одержаних результатів у тому, що запропонована схема експериментально-діагностичного дослідження часової компетентності майбутніх економістів та психологів може бути застосована при розробці практичних рекомендацій, що стосуються організації та розвитку малої соціальної групи, психологічного супроводу професійного розвитку її членів. Результати дослідження можуть послужити основою для розробки тренінгових програм, спрямованих на розвиток професійної

ідентичності студентів з метою підвищення рівня підготовки молоді до професійної діяльності під час навчання.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечувалась послідовною реалізацією теоретичних положень у розв'язанні завдань емпіричного дослідження; використанням валідних і надійних взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих результатів; використанням методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДРС у 2019-2020 навчальному році зі спеціальності 053 «Психологія» (Кам'янець-Подільський, жовтень 2020 р.), на V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи на пошану професора А.І. Шинкарюка та 101-річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2019 р.), на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців», (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2019 р.), на V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 14 лютого 2020 р.), на XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2020 р.) та знайшли відображення у публікації автора.

Публікації. Дубіневич О.В. Професійна ідентичність як інтегральна ознака ефективною підготовки фахівця. *Особливості Я-концепції наркозалежних осіб. Актуальні проблеми психології особистості на*

європейському просторі, 14 лютого 2020 р. : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С.Д. Максименка, Л.А.Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2020. С.43–46.

Структура та обсяг випускової роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (78 найменувань), 6 додатків. Робота містить 2 таблиці, 5 рисунків.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі проведено теоретико-методологічний аналіз та зроблено спробу дослідження часової компетентності як чинника професійної ідентичності. Встановлено зв'язок між статусами ідентичності і особистою компетентністю в управлінні часом.

1. В результаті проведення теоретичного аналізу проблеми часової компетентності та професійної ідентичності в сучасній психології можна стверджувати, що важливою складовою професійної ідентичності, як інтегральної ознаки ефективної підготовки фахівця є вміння раціонально планувати і використовувати робочий час. Часова компетентність містить у собі адекватну оцінку витрат часу, вміння конструювати програму досягнення мети у часовому просторі, а також правильно визначати витрати часу. Професійна ідентичність виступає системним, динамічним, багаторівневим психологічним явищем, безпосередньо пов'язаним з професійним самовизначенням, професійною самосвідомістю, розвитком. Для фахівця часова компетентність є важливим чинником актуалізації особистісного потенціалу.

2. Складена програма емпіричного дослідження та її реалізація дала можливість отримати такі показники: за циклічним тестом часу Т. Коттла більшість діагностованих у двох групах віддали перевагу часовій орієнтації на майбутнє (група А – 60%, група Б – 44,7%). Така тенденція характеризується наявністю цілей, планів і спрямованістю поведінки на реалізацію цих задумів. орієнтація на минуле отримала середні показники (22,9% та 31,6%). Низька спрямованість на теперішнє порівняно із показниками минулого і майбутнього може слугувати ознакою не усвідомлення власної значущості, відповідальності за майбутнє (17,1% та 23,7%).

Відсоткові результати часової перспективи за методикою незакінчених речень Дж. Ньютона демонструють, домінування серед респондентів «відкритого сьогодні» (30,4% та 34,2%), що проявляється у прагненні

володіти комплексом професійних властивостей, вмінь, котрі допоможуть їм відчувати себе професіоналами. Показники за індексом «Життя», у групі Б є вищими (21%), ніж в А (19,9%). Часовий індекс, який відповідає за період навчання у групі «економістів» є вищим, ніж у групи «психологів» (14,7% та 13%). Однак категорія «дорослість» виражена більше у групи Б (13,8%) порівняно із групою А(10,6%). Тобто група майбутніх психологів на момент дослідження є більш готовими до переходу у доросле життя, а група економістів є більш зосередженими на професійну освіту.

Показником професійної ідентичності у 40% досліджуваних економістів є мораторій, для 28,6% сформована професійна ідентичність, у 22,8% – невизначена професійна ідентичність та 8,6% респондентів – нав'язана професійна ідентичність. У студентів-психологів переважаючим є також мораторій професійної ідентичності 34,2% та у 28,9% опитуваних сформована професійна ідентичність, 23,7% досліджуваним притаманна невизначена професійна ідентичність. У 13,2% – спостерігається нав'язана професійна ідентичність. Домінування мораторію професійної діяльності у респондентів, свідчить про усвідомлення наявного питання професійного становлення, досліджувані перебувають безпосередньо в процесі професійного і світоглядного самовизначення, однак відкладають ухвалення остаточного рішення на потім.

Наступні результати показали, що у групі А переважаючою є орієнтація на підприємництво ($X_{сер}=8,3$). Відповідно досліджувані з такою кар'єрною орієнтацією прагнуть створювати щось нове, долати перешкоди, готові до ризику мають високий ступінь амбітності та реалістичними уявленнями про професію. У групі Б домінуючою виявилась орієнтація на служіння ($X_{сер}=8,5$), де основними цінностями при даній орієнтації є «робота з людьми», «служіння людству», «допомога людям». Структура кар'єрних орієнтацій має такий вигляд: підприємництво, стабільність роботи, незалежність, інтеграція стилів життя, менеджмент, служіння, виклик, стабільність місця проживання, професійна компетентність. У групі

Б кар'єрні орієнтації: служіння, незалежність, інтеграції стилів життя, стабільність роботи, підприємництво, виклик, стабільність місця проживання, менеджмент, професійна компетентність.

Результати, отримані за допомогою методики «Персональна компетентність у часі», продемонстрували, що у більшості досліджуваних (54,3%, 44,7%,) виражена недостатня компетентність в управлінні часом. Тобто, респонденти непродуктивно використовують години свого життя у них відсутні чітка ієрархія цілей і пріоритетність справ залежно від їх важливості, не схильні детально планувати кроки і етапи досягнення своїх цілей.

Застосування кореляційного аналізу дало змогу виділити позитивні зв'язки між показниками невизначеної, нав'язаної, мораторію, сформованої професійної ідентичності та значенням особистої часової компетентності. У процесі становлення особистості, як професіонала, вмінні самостійно будувати своє професійне майбутнє важливим чинником є орієнтація, компетентність у часі.

3. Отримані результати виступають основою розробки методичних рекомендацій щодо формування часової компетентності майбутнього фахівця та становлення його професійної ідентичності, де можна використовувати такі методи як: соціально-психологічний тренінг, цілеспрямоване навчіння автобіографічній антиципації, біографічний тренінг, груповий психологічний тренінг життєвої антиципації та індивідуальне консультування, прогнозування поведінки, тренінг професійного самофутурування, ділові, рольові ігри, психотехніки.

Сприяти особистісному і професійному становленню студентів, в основі якого, на нашу думку, лежить відчуття своєї ідентичності, можливо лише спираючись на знання про умови, особливості, механізми її формування. Саме тому це питання залишається відкритим для обговорення та перспективним для подальших ґрунтовних досліджень. У цьому вбачаємо й перспективи подальших досліджень у межах даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–143.
3. Архангельский Г. А. Организация времени / Г. А. Архангельский. – [2-е изд.] – СПб. : Питер, 2006. – 448 с.
4. Бандура О. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / О. Бандура, Н. Софій, І. Єрмаков. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
5. Баранова Т. С. Теоретические модели социальной идентификации личности. Психология самосознания : хрестоматия / Т. Баранова ; под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрах-М, 2000. – 672 с.
6. Батраченко І. Г. Психологія антиципації / І. Г. Батраченко. – Дніпропетровськ. : ДНУ, 2009. – 264 с.
7. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
8. Болотова А. К. Психология организации времени : учеб. пособие / А. К. Болотова. – М. : Аспент Пресс, 2006. – 254 с.
9. Варламова Е. П. Жизненный путь как творческий акт. Психологические проблемы самореализации личности / Е. Варламова, Ю. Михайлова. – [Вып. 3.]; под ред. Л. А. Головей, Л. А. Коростылевой. – СПб. : СПбГУ, 1999. – С. 37-50.
10. Вірна Ж. П. Адаптаційні ресурси професійної часової компетентності / Ж. П. Вірна // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – Психологія. – Вип. 25. – Харків : ХНПУ, 2008. – С. 28-34.

11. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації : навч. посібник / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2003. – 156 с.
12. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – [2-е изд.]. – М. : Смысл, 2008. – 267 с.
13. Головей Л. А. Дифференциально-психологические факторы профессионального самоопределения. Психологические проблемы самореализации личности / Л. А. Головей ; под ред. Л. А. Коростылевой. – СПб. : СПбРУ, 2000. – С. 13–83.
14. Горностай П. Рольова компетентність як умова гармонійності життєвого світу особистості / П. Горностай // Психологічні перспективи. – 2004. – № 6. – С. 23–35.
15. Гупаловська В. А. Самореалізація як проблема розвитку особистості у сучасних психологічних дослідженнях / В. А. Гупаловська // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич : Вимір, 2001. – № 8. – С. 84–94.
16. Дружиніна І. А. Місце професійної ідентичності та ідентифікації у професійному просторі практичного психолога / І. А. Дружиніна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 9. – С. 49–54.
17. Егорычева И. Д. Самореализация как деятельность / И. Д. Егорычева // Мир психологии. – 2005. – № 3. – С. 11–32.
18. Елькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Елькин – М. : АПН РСФСР, 1962. – 311 с.
19. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – [2-е изд.] – М. : Флинта, 2006. – 352 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
20. Єрмакова І. Г. Життєва компетентність особистості : від теорії до практики / І. Г. Єрмакова. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
21. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм : концепция и реальность / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 4. – С. 51–59.

22. Зливков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Л. Зливков // Соціальна психологія. – 2006. – № 5 [19]. – С. 128–137.
23. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–100.
24. Иванова Н. Л. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности / Н. Иванова, Е. Конева. – М. : Ярославль, 2003. – 131 с.
25. Карпинский К. В. Психология жизненного пути личности : учеб. пособие / К. В. Карпинский. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 167 с
26. Клименко Ю. О. Часові особливості професійної адаптації / Ю. Клименко, С. Пилипенко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 260–269.
27. Ковалёв В. И. Особенности личностной организации времени / В. И. Ковалёв // Гуманистические проблемы психологической теории. – М. : Наука, 1988. – 187 с.
28. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности : затруднения в профессиональной сфере / Л. А. Коростылева. – СПб. : Речь, 2005. – 222 с.
29. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність як передумова успішної самореалізації особистості / Л. А. Лепіхова // Наукові студії з соціальної та політичної психології : зб. статей. – Вип. 6 [9]. – К. : Міленіум, 2002. – С. 57–71.
30. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
31. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21, № 4. – С. 5–21.
32. Некрасов С. Д. Компетентность бытия человека как фактор актуализации его представлений о времени в ситуации выбора / С. Д.

- Некрасов. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т., 2008. – С. 135-141.
33. Онуфрієва Л.А. Професійна ідентичність як інтегральна ознака ефективної підготовки майбутнього фахівця / Л.А.Онуфрієва, В.В.Дубік // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27-28 лютого 2015 р.). – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015. – С.57–59.
 34. Патырбаева К. В. Идентичность: социально-психологические и социально-философские аспекты: коллективная монография / (К. Патырбаева, В. Козлов, Е. Мазур, Г. Конобеев, Д. Мазур, К. Марицас, М. Патырбаева); науч. ред. К.В. Патырбаева. – Пермь : Перм. гос. нац. иссл. ун-т, 2012. – 250 с. ISBN 978-5-7944-1837-8
 35. Поваренков П. Психологическое содержание профессионального становления человека / П. Поваренков. – М. : УРАО, 2002. – 160 с.
 36. Прокопенко А. Ю. Компетентность во времени в контексте проблемы социализации личности / А. Ю. Прокопенко // Избранные вопросы педагогической теории. – Волгоград, 2009. – № 2. – С. 3-10.
 37. Прутченков А. С. Тренинг личностного роста : методические разработки занятий социально-психологического тренинга / А. С. Прутченков.– М. : Творческая педагогика, 1993. – 47 с.
 38. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
 39. Радул В. В. Соціальна активність та самореалізація — фактори соціалізації особистості / В. В. Радул // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наук.праць / Ін-т проблем виховання АПН України – Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. – Вип. 14, кн. I. – С. 407–421.
 40. Рудь Г. В. Окремі аспекти диференціального аналізу життєвих очікувань, прогнозів, планів молоді / Г. В. Рудь // Зб. наук. праць «Психологія» НПУ імені М. П.Драгоманова. – Вип. 22. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова,

2003. – С. 168–174.
41. Румянцева Т. В. Особенности структуры идентичности студентов второго курса медицинского вуза / Т. В. Румянцева // Ярославский психологический вестник. – 2005. – № 16. – С. 73–75.
 42. Сенник О. Часова перспектива студентів у зв'язку з їхнім особистісним потенціалом / О. Сенник // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С. 229–234.
 43. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с. ISBN 996-06-0280-4
 44. Тютюник М. В. Исследование различий во временной компетентности лиц, ориентированных на субъективную выраженность временного континуума: прошлое – настоящее и настоящее – будущее / М. В. Тютюник // Личность как субъект организации времени своей жизни. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т., 2008. – С. 191–195.
 45. Файнман І. Б. Особливості самореалізації особистості у процесі професійного становлення / І. Б. Файнман // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наук.праць / Ін-т проблем виховання АПН України – Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. – Вип. 14, кн. І. – С. 526–534.
 46. Фонарев А. Р. Формы становления личности в процессе ее профессионализации / А. Р. Фонарев // – Вопросы психологии. – 1997. – № 2. – С. 88-99.
 47. Фролов Ю.В. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов / Ю. Фролов, Д. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 34–41.
 48. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; пер. с англ., нем. под ред. Л. Я. Газмана, Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 367 с.
 49. Цуканов Б. И. Время в психике человека : монография / Б. И. Цуканов. – О. : АстроПринт, 2000. – 220 с.
 50. Чернова Ю. К. Технология реализации компетентностного подхода при

- підготовке специалистов / Ю. К. Чернова // Вектор науки ТГУ – 2010. – № 1. – С. 10–14.
51. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.
 52. Шкарлатюк К.І. Тренінг професійного самофутурування майбутніх менеджерів: формат, завдання, методи / К. І. Шкарлатюк // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковці: минуле, сучасне, майбутнє». – Луцьк : РВВ «Вежа», 2009. – С. 120–122.
 53. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд. Московского психолого-социального ин-та, 2007. – 128 с.
 54. Шнейдер Л. Б. Тренинг профессиональной идентичности : руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд. Московского психолого-социального ин-та, 2004. – 208 с.
 55. Ядов В. А. Самореализация и прогнозирование социального поведения личности / В. А. Ядов – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
 56. Якунин В. А. Обучение как процесс управления : психологические аспекты / В. А. Якунин – Л. : Изд. Ленинград. ун-та, 1988. – 160 с.
 57. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції. Активне соціально-психологічне навчання : навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.
 58. Шевченко, Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 296 с.
 59. Ясперс, К. Общая психопатология / Пер. Л.О. Акопян. Москва: Практика, 1997. 1053 с.
 60. Vaumeister R. F.; Stillwell A. M.; Heatherton T. F. Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin*. 1994, V.115, P. 243–267.

61. Bybee J., Merisca R., Velasco R. The development of reactions of guilt-producing events. *Guilt and Children* / Ed. by J. Bybee. Academic Press: San Diego, CA, USA, 1998; P. 185–213.
62. Castilla del Pino C. La culpa. Madrid, S.A.: Alianza Editorial, 1991. 311 p.
63. Cicchetti D., Ackerman B. P., Izard C. E. Emotions and emotion regulation in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*. 1995, V.7, P. 1–10.
64. Dempsey H. L. A comparison of the social-adaptive perspective and functionalist perspective on guilt and shame. *Behavioral Sciences*. 2017, V.7(4), 83.
65. Fontaine J. R. J., Luyten P., de Boeck P., Corveleyn J., Fernandez M., Herrera D., Ittzés A., Tomcsányi T. Untying the gordian knot of guilt and shame. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2016, V.37, P. 273–292.
66. Harder D.W. Shame and guilt assessment, and relationships of shame- and guilt-proneness to psychopathology. *Self-Conscious Emotions: The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride* / Ed. by J. P. Tangney, K. W. Fischer. Guilford Press: New York, NY, USA, 1995; P. 368–392.
67. Hoffman M. L. Varieties of empathy-based guilt. *Guilt and children* / Ed. by J. Bybee. San Diego: Academic Press, 1998. P. 91–113.
68. Johnston A. The Vicious Circle of the Super-Ego: The Pathological Trap of Guilt and the Beginning of Ethics. *Psychoanalytic Studies*. 2000. V.3-4. P. 411–424.
69. Kim S., Thibodeau R., Jorgensen R. S. Shame, guilt, and depressive symptoms: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*. 2011, V.137, P. 68–96.
70. Leach C. W. Understanding shame and guilt. *Handbook of the Psychology of Self-Forgiveness*; Ed. by L. Woodyatt [et al.]. Springer: Cham, Switzerland, 2017. P. 17–28.

71. Lutwak N., Ferrari J. Moral affect and cognitive processes: Differentiating shame from guilt among men and women. *Personality and Individual Differences*. 1996. V.21. №1. P. 891–896.
72. Miceli M., Castelfranchi C. How to silence one's conscience: Cognitive defenses against the feeling of guilt. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 1998. V.28. P. 287–318.
73. Plutchik R. Emotion: Theory, research, and experience: V.1. Theories of emotion, 1, New York: Academic Press 1980. 424 p.
74. Tangney J. P., Stuewing J., Mashek D. J. Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*. 2007. V.58. P. 345–372.
75. Waska R. Fragmentation, persecution and primitive guilt: Clinical and theoretical issues with psychotic patients. *Psychodynamic Practice*. 2002. V.8. №2. P. 147–162.
76. Zahn-Waxier C., Robinson J. Empathy and guilt: Early origins of feeling of responsibility. *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* / Ed. by J. P. Tangney & K. Fisher. New York: Guilford Press, 1995. P. 143–173.
77. Fodor, J. A. (1989). [*Psychosemantics: the Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*](#). Cambridge, United Kingdom: MIT Press. 171 p. doi: 10.2307 / 2215623.
78. Osgood, C. (1952.) The nature and measurement of meaning. *Psychological Bulletin*, 49, 197 – 237. doi: 10.1037/h0055737.